

НЕДБАЛІСТЬ ЯК НАСКРІЗНЕ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ

УДК 343.3

Актуальність проблеми. У чинному Кримінальному кодексі України (далі КК України) [6] неодноразово використовується таке поняття, як «недбалість». Зокрема, слова «недбалість» та «недбалий» (у різних родах та відмінках) зустрічаються у тексті кримінального закону у таких восьми статтях – ст. 25, 131, 137, 140, 264, 367, 425, 434 КК України. Це поняття міститься як в Загальній частині КК України (де кримінально протиправна недбалість визначається як один із двох видів необережної форми вини), так і в декількох розділах Особливої частини КК України (в розділах II, IX, XVII, XIX) для опису семи різних видів кримінальних правопорушень.

Таке неодноразове використання законодавцем терміну «недбалість» спонукає до припущення, що він має однакове значення у всіх вище вказаних випадках, і що позначене ним поняття є наскрізним для кримінального права України. Ця гіпотеза ґрунтується на правилі законодавчої техніки, згідно з яким поняття, позначені одним терміном мають однакове значення в межах усієї правової системи. Адже згідно з ч. 2 ст. 34 Закону України «Про правотворчу діяльність» терміни та поняття, що вживаються у нормативно-правовому акті, *мають бути уніфіковані* впродовж усього його тексту (без використання синонімів та словосполучень, що мають подібне лексичне значення), зокрема:

- однакові слова чи словосполучення мають вживатися для позначення однакових термінів і понять та узгоджуватися з термінологією, що вживається в інших нормативно-правових актах, що регулюють відповідну сферу суспільних відносин;
- для різних термінів та понять мають вживатися різні слова чи словосполучення [4].

Однак, КК України був прийнятий задовго до прийняття закону, у якому прямо закріплене це правило. На науковому рівні

наскрізність та «однаковість» використання терміну «недбалість» у тексті кримінального закону ще не були предметом окремого дослідження. На практиці також існують труднощі при з'ясуванні змісту цього поняття, адже навіть поверхнєве співставлення, до прикладу, тексту статей 25 та 367 КК України породжує запитання – службова недбалість характеризується лише таким видом необережності, як кримінально протиправна недбалість, чи може бути вчинена і з кримінально протиправною самовпевненістю?

Тому наукове осмислення окресленої проблематики видається актуальним та необхідним, особливо з огляду на те, що вирішення цього питання має не лише наукове, але і правозастосовне та законотворче значення. Точне з'ясування змісту поняття «недбалість» сприятиме правовій визначеності під час оцінки діянь, які підпадають під ознаки складів тих кримінальних правопорушень, що описані в КК України шляхом використання цього поняття.

Стан дослідження проблеми. В доктрині українського кримінального права є чимало досліджень, які певною мірою стосуються окресленої проблематики. Щоправда, більшість із них присвячені або дослідженню недбалості, як виду необережної форми вини, або ж аналізу окремих складів кримінальних правопорушень, для законодавчого опису яких вжито термін «недбалість» (лідером наукового інтересу серед таких складів є «Службова недбалість»). Зокрема, окремі аспекти означеної проблематики досліджувались такими вченими, як Багіров С.Р. [1], Вереша Р.В. [2], Дунаєва Т.Є. [3], Михайліченко Т.О. [7], Січевлюк-Врублевський Т.С. [13], Ступа В.Ф. [14], Худякова Н.Ю. [15] та інші. Також, науковим підґрунтям цього дослідження є праці Навроцького В.О., Максимовича Р.Л., що присвячені наскрізним кримінально-правовим поняттям [8, 9, 10].

Метою цієї наукової розвідки є вирішення питання про зміст та обсяг поняття «недбалість» та з'ясування питання чи є це кримінально-правове поняття наскрізним.

Виклад основного матеріалу варто розпочати із з'ясування того, що таке «наскрізне кримінально-правове поняття». Для цього звернемось до визначення, запропонованого професором

Навроцьким В.О.: «наскрізними поняттями слід вважати такі, які використовуються неодноразово і мають одне і те ж значення, які зберігають своє значення незалежно від того, щодо якого інституту кримінального права вони використовуються, ознаки якого складу злочину позначають» [9, с. 85]. Отже, для «наскрізності» поняття необхідним є поєднання двох умов – неодноразовості використання та незмінності значення.

Як уже зазначалось вище, наявність першої умови для терміну «недбалість» очевидна, адже він використовується в тексті кримінального закону неодноразово. А саме:

1. Необережність поділяється на кримінальну протиправну самовпевненість та кримінальну протиправну **недбалість**. Необережність є кримінальною протиправною **недбалістю**, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити (ст. 25 КК України).

2. Неналежне виконання медичним, фармацевтичним або іншим працівником своїх професійних обов'язків внаслідок **недбалого** чи несумлінного ставлення до них, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини... (ст. 131 КК України).

3. Невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх внаслідок **недбалого** або несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого... (ст. 137 КК України).

4. Невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок **недбалого** чи несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого... (ст. 140 КК України).

5. **Недбале** зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК України).

6. Службова **недбалість** (ст. 367 КК України).

7. **Недбале** ставлення до військової служби (ст. 425 КК України).

8. Погане поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також *недбале* виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину... (ст. 434 КК України).

Щодо другої умови – незмінності значення поняття «недбалість» у тексті КК України – усе не так однозначно. Адже, в Загальній частині КК України термін «недбалість» використано для позначення виду необережної форми вини. В Особливій частині законодавець вживає цей термін і для назв окремих кримінальних правопорушень (ст. 246, 367, 425 КК України), і для вказівки на ознаки їх складу (ст. 131, 137, 140, 434 КК України).

При цьому, описуючи окремі склади кримінальних правопорушень, законодавець, здебільшого (у трьох випадках з семи), використовує таку конструкцію – внаслідок недбалого **чи** несумлінного ставлення до своїх обов'язків (ст. 131, 137, 140 КК України) – чим, вочевидь, вказує на таку ознаку складу кримінального правопорушення, як діяння (або ж спосіб його вчинення).

У двох цих складах йдеться про невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків внаслідок такого ставлення (ст. 137, 140 КК України); в ст. 131 КК України йдеться лише про неналежне виконання (і нема вказівки на невиконання)...

У той же час, службова недбалість визначена законодавцем «як невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них».

Отож, про незмінність значення слова «недбалість» в тексті кримінального закону слід подискутувати. Адже, в одних випадках недбалістю визнається несумлінне ставлення до своїх обов'язків; у інших – недбале ставлення визнається альтернативною несумлінного ставлення (про що свідчить сполучник «чи» між ними). В загальній частині КК України недбалість – це вид необережності (тобто такої ознаки суб'єктивної сторони, як вина); в особливій частині недбалість вказує на інші ознаки складу злочину (діяння, спосіб).

Більше того, діяння, описані в Особливій частині за допомогою слова «недбалість» можуть вчинятись з необережною фор-

мою вини не лише у виді недбалості, але й у виді самовпевненості (або ж навіть умисно)... Наведу декілька наукових позицій та правових позицій Верховного суду щодо суб'єктивної сторони службової недбалості, які це підтверджують:

1) суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, закріпленого ст. 367 КК України «найчастіше виявляється в необережній формі вини», однак можливі також випадки, коли «винний передбачає настання наслідків через порушення ним своїх службових обов'язків, не бажає їх заподіяння, але свідомо припускає таку можливість, що свідчить про вчинення ним службової недбалості саме з непрямым умислом» [5, с. 611];

2) В.Ф. Ступа зазначає, що «питання форми вини при вчиненні службової недбалості набуває особливого значення з огляду на відсутність у кримінальному законі чіткої вказівки на форму вини недбалості, що перешкоджає визнанню цього злочину виключно необережним»; в цій дисертації обґрунтовується необхідність чіткої регламентації вини в ч. 1 ст. 367 КК України [14, с. 207];

3) Правова позиція Верховного суду наступна: «із суб'єктивної сторони службова недбалість є необережним кримінальним правопорушенням і характеризується злочинною самовпевненістю (службова особа передбачає, що внаслідок невиконання чи неналежного виконання нею своїх службових обов'язків правам і законним інтересам може бути завдано істотної шкоди, але легковажно розраховує на її відвернення) або злочинною недбалістю (службова особа не передбачає, що в результаті її поведінки може бути завдано істотної шкоди, хоча повинна була і могла це передбачити). Водночас ставлення службової особи до недбалого виконання своїх службових обов'язків може бути як умисним, так і необережним»[11].

Щодо суб'єктивної сторони інших складів кримінальним правопорушень, для опису яких вжито поняття «недбалості» в науці кримінального права наявні такі думки:

- суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, закріпленого ст. 140 КК України, «характеризується необережною формою вини і відповідальність за його вчинення настає лише за умови заподіяння шкоди здоров'ю людини» [7, с. 42];

- суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, закріпленого ст. 264 КК України «характеризується умислом або необережністю щодо самої дії або бездіяльності, але до наслідків можлива тільки необережна форма вини» [5, с. 364];
- суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, закріпленого ст. 425 КК України «така сама, як у складі службової недбалості» [5, с. 721] – тобто необережна форма вини або непрямий умисел;
- суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, закріпленого ст. 434 КК України характеризується прямим умислом щодо поганого поводження з військовополоненими або необережністю при недбалому виконанні обов'язків щодо військовополонених [5, с. 726].

Така «мультизначність» слова «недбалість», як видається, виникла, зокрема, через заміну ним терміну «халатність», яким раніше послуговувався кримінальний кодекс 1961 року прийняття.

До слова кажучи, Проект нового КК України, розроблений Робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи не містить таких вад, які описані вище. Адже, у ньому термін «недбалість» використано лише в одній нормі. Стаття 2.4.5. має назву «Недбалість» та визначає, що «Необережність є недбалістю, якщо особа розуміла фактичні обставини своєї протиправної дії чи бездіяльності, не передбачала настання її наслідку, який визначено цим Кодексом як ознака складу кримінального правопорушення, але мала обов'язок передбачити такий наслідок і могла його передбачити»[12]. Натомість, для опису ознак конкретних складів злочинів (чи провин) цей термін авторами проекту не застосовується. До прикладу, аналог сучасної службової недбалості у Проекті описаний наступним чином:

«Стаття 9.4.4. Спричинення публічною службовою особою тяжкої майнової шкоди з необережності

Публічна службова особа, яка не виконала або неналежно виконала свої службові повноваження, що з необережності спричинило тяжку майнову шкоду, – вчинила злочин 3 ступеня» [12].

Висновки. Враховуючи викладене вище, підсумуємо, що висловлена на початку статті гіпотеза не підтвердилась – в чинному

КК України поняття «недбалість» **не є наскрізним**, адже проведений аналіз усіх випадків його вживання в тексті кримінального закону засвідчив, що його зміст не є незмінним, а навпаки – він є «мультизначним»; зміст та обсяг цього поняття змінюється у різних випадках його застосування. Щоб набути ознак «наскрізного» кримінально-правового поняття недбалість має залишатись недбалістю, незалежно від того, чи вона «кримінально протиправна», чи «службова»; недбалість не повинна ставати самовпевненістю, якщо це два різні види необережної форми вини, а тим паче – вона не повинна вчинятись із непрямым умислом; «недбале» ставлення не повинно ототожнюватись із «несумлінним», якщо вони у інших кримінально-правових нормах розділені сполучником «чи».

Виправити ці невідповідності та різночитання чинного КК України та привести їх у відповідність до вимог законодавчої техніки, про які йшлося на початку цієї статті, можна лише шляхом внесення системних змін до чинного КК України. Або ж – шляхом прийняття нового кримінального закону.

1. Багіров С.Р. «Безнаслідкова необережність» у сучасних умовах реформування кримінального законодавства: проблема та шляхи її розв'язання // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2021. Том 7. С. 3-13. Режим доступу: <https://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/237779/236471>
2. Вереша Р. В. Злочинна недбалість як вид необережної форми вини // Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2014. № 6(21). С. 113-121.
3. Дунаєва Т. С. Кримінально-правове регулювання службової недбалості в Україні // Вісник Асоціації кримінального права України. 2018. Том 2 (№ 11). С. 250-251.
4. Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>
5. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / За ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків, 2020. 768 с.
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n3816>

7. Михайліченко Т. О. Кримінальна відповідальність за медичну недбалість // Кримінальні правопорушення проти публічного здоров'я в проєкті Кримінального кодексу. Харків: Право, 2021. С. 59-66.
8. Навроцький В.О. Максимович Р.Л. «Розповсюдження» як наскрізне кримінально-правове поняття // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2024. № 1. С. 35-42.
9. Навроцький В.О. Наскрізнi кримінально-правові поняття: навч. посібник. Київ, 2023. 376 с.
10. Навроцький В.О. Наскрізнi та відособлені поняття кримінального права України // Право України, 2020. № 2. С. 81-96.
11. Постанова ККС ВС від 19 листопада 2024 року у справі № 751/626/22. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123434125>
12. Проєкт Кримінального кодексу України (станом на 01.08.2024 року). Режим доступу: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-standom-na-01-08-2024.pdf>
13. Січевлюк-Врублевський Т. С. Кримінально-правова характеристика службової недбалості (стаття 367 Кримінального кодексу України): дис. ...доктора філософії. Київ, 2024. 338 с.
14. Ступа В. Ф. Службова недбалість: кримінально-правова та кримінологічна характеристики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2020. 240 с.
15. Худякова Н. Ю. Кримінально-правова характеристика службової недбалості: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 227 с.

Ірина Газдайка-Василишин. Недбалість як наскрізне кримінально-правове поняття

Аналізуються норми чинного Кримінального кодексу України в частині, що стосується використання терміну «недбалість». Встановлюється зміст та обсяг понять, що позначені цим терміном у тексті кримінального закону. Досліджується та спростовується гіпотеза про те, що недбалість є наскрізним кримінально-правовим поняттям.

Зокрема, доведено, що у різних випадках використання терміну «недбалість» у тексті кримінального закону йому надається різне значення, зокрема, в одних випадках недбалістю визнається несумлінне ставлення до своїх обов'язків; у інших – недбале ставлення визнається альтернативною несумлінного ставлення. В загальній частині КК України недбалість – це вид необережності (тобто такої ознаки суб'єктивної сторони, як вина); в особливій частині недбалість вказує також на інші ознаки складу злочину (окрім вини). Встановлено також, що діяння, описані в Особливій частині за допомогою слова «недбалість» можуть вчинятись з необережною формою вини не лише у виді недбалості, але й у виді

самовпевненості (або ж навіть з непрямым умислом). Аналізуються положення Проекту нового Кримінального кодексу України в частині використання терміну «недбалість». Обґрунтовується необхідність внесення змін до чинного Кримінального кодексу України.

Ключові слова: кримінальне право України, кримінальне правопорушення, суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, форми вини, необережність, кримінально протиправна недбалість, службова недбалість, недбале ставлення, несумлінне ставлення, недбале виконання обов'язку, недбале зберігання

Iryna Hazdayka-Vasylyshyn. Negligence As A Cross-Criminal Law Concept

The article analyzes the provisions of the current Criminal Code of Ukraine regarding the use of the term «negligence». The meaning and scope of the concepts designated by this term in the text of the criminal law are identified. The hypothesis that negligence constitutes a cross-cutting criminal law concept is examined and refuted.

In particular, it is demonstrated that the term «negligence» is used in different senses in various parts of the Criminal Code. In some cases, negligence refers to dishonest or improper performance of official duties, while in others it serves as an alternative to dishonesty. In the General Part of the Criminal Code, negligence is defined as a form of carelessness (i.e., a type of mental state or guilt). In contrast, in the Special Part, negligence also indicates other elements of the crime (in addition to guilt). It is further established that acts described in the Special Part using the term «negligence» may be committed not only through negligent guilt in the narrow sense but also through recklessness -or even with indirect intent.

The article also analyzes the provisions of the Draft of the new Criminal Code of Ukraine concerning the use of the term «negligence». The need for amendments to the current Criminal Code of Ukraine is substantiated.

Keywords: criminal law of Ukraine, criminal offense, subjective aspect of the composition of a criminal offense, forms of guilt, negligence, criminally unlawful negligence, official negligence, negligent attitude, dishonest attitude, negligent performance of duty, negligent storage.